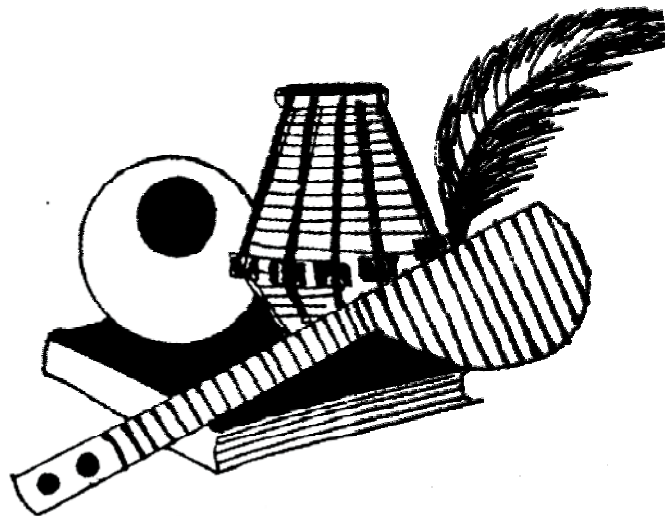

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ ₹15/-

ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ-ਕਾਫ਼ੀਆਂ

ਨ

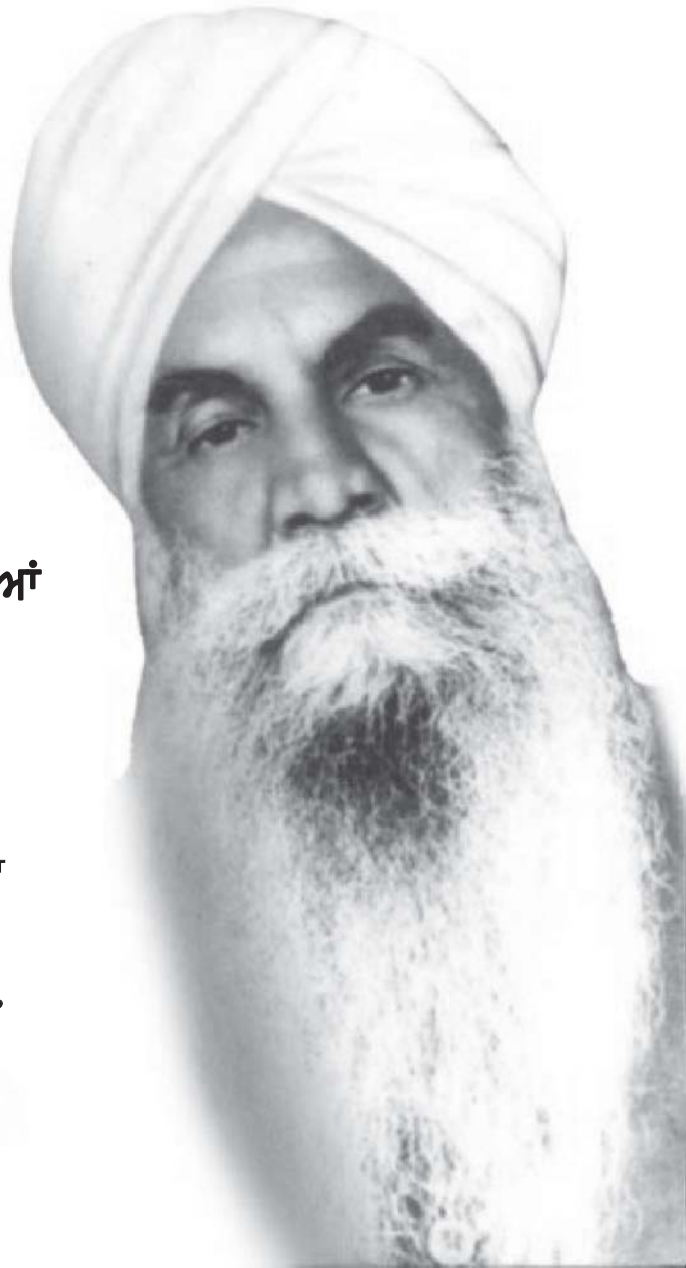
ਨੇਕੀ ਬਦੀ ਰੱਬ ਬਣਾਏ
ਦੇਖ ਲੈ ਕਿਹੜੀ ਚੰਗੀ ਹੂ।

ਪਰਖਣ ਲਈ ਗਿਆਨ ਜੋ ਦਿੱਤਾ
ਕਿਹੜੀ ਗਲ ਦੀ ਤੰਗੀ ਹੂ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੇਂ,
ਬਣ ਸ਼ਰਾਬੀ ਭੰਗੀ ਹੂ।

ਸੰਤੋਖ ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾ ਕੀਤਾ,
ਆਪ ਮੁਸੀਬਤ ਮੰਗੀ ਹੂ।

-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀਐਚ. ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

- ▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ▲ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 150 ਰੁ., ਕੋਰੀਅਰ ਰਾਹੀਂ 500 ਰੁਪਏ
- ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.
- ▲ ਵਿਦੇਸ਼: ਸਾਲਾਨਾ 30 £, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 £
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

160 015

ਫੋਨ : 0172-2772660 098140 53630

e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website : www.amritkirtan.com, www.gurshabad.com

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ - ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿੰਨ ਪੰਖੀਆ6

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ: ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ 5

ਜੀਵਨ-ਸੁਚੱਜ-1

ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੋਮਲ 10

ARCHITECTURE AND MUSIC:

Affinities of Rhythm

Dr SS Bhatti, 12

Origin and history of the harmonium, its adoption and impact in the Indian Music tradition.

Narinder Singh G.N.D.U. 22

ਰਾਗ ਬਸੰਤ

ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ 24

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

25

ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

26

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

Type Setting & Designed by :

Rajpreet Singh Khural - 9915545084

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਜੀ

ਚੈੱਕ ਜਾਂ ਡਰਾਫਟ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। State Bank of Patiala ਵਿੱਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302

Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid upto 31/03/2012

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿੰਨ ਪੰਖੀਆ

ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਜਗਤਾਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉੱਘੇ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਬਾਖੂਬੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਚਿੱਤਰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਗਤਾਰਜੀਤ ਜੀ ਪੰਛੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਅੱਜੋਕਾ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖਲਲ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਗਤਾਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ‘ਅੱਧੀ ਚੁੰਝ ਵਾਲੀ ਚਿੜੀ’ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਦੇਰ ਤਕ ਮੇਰੇ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਛਾਈ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ:

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿੰਨ ਪੰਖੀਆਂ ਜੰਗਲਾ ਜਿੰਨਾ ਵਾਸ ॥

ਕਕਰ ਚੁਗਣ ਥਲ ਵਸਣ ਰਬ ਦਾ ਛੋਡਣ ਪਾਸ।

ਜਗਤਾਰਜੀਤ ਦੇ ਪੂਰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਾਰਕ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਕੋਫੀ ਦਾ ਮੱਘਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਨਾਲ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੱਜਣ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਦਾਣੇ ਖਿਲਾਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਬੂਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਗਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸੱਜਣ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਣੇ ਖਿਲਾਰਨ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਲੈਮੀਨੇਟਡ ਗੱਤਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਲਿਆ ਫੜਾਇਆ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ:

ਭਾਗਿਆਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨੇ ਕੇ ਪਾਂਚ ਦਵਾਰ

1. ਗਾਈਓਂ ਕੇ ਘਾਸ ਖਿਲਾਨੇ ਸੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪੀੜਾ ਦੂਰ ਹੋਤੀ ਹੈ।
2. ਪੰਛੀਓਂ ਕੇ ਦਾਨਾ ਡਾਲਨੇ ਸੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ-ਵਪਾਰ ਮੇਂ ਵ੍ਰਿਧੀ ਹੋਤੀ ਹੈ।
3. ਕੁੱਤੋਂ ਕੇ ਰੋਟੀ ਡਾਲਨੇ ਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭਾਗ ਜਾਤੇ ਹੈਂ।
4. ਚੀਟੀਓਂ ਕੇ ਆਟਾ ਡਾਲਨੇ ਸੇ ਕਰਜ਼ਾ ਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ।
5. ਮਛਲੀਓਂ ਕੇ ਆਟੇ ਕੀ ਗੋਲੀ ਡਾਲਨੇ ਸੇ ਖੋਈ ਹੋਈ ਸਮਰਿਧੀ ਵਾਪਸ ਮਿਲਤੀ ਹੈ।

ਅੱਜੋਕੇ ਪਾਖੰਡੀ ਬਾਬਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪੱਤ ਲਹਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸਾਂ ਅਤੇ ਅਡੰਬਰੀ ਸਮਾਗਮਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਧਨ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਘਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦਾ ਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇਰੀ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਜਾਪੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲਾਭ ਹੀ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ?

ਜਗਤਾਰਜੀਤ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ: ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਗੁਰਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਕਬੂਲ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵਡਮੁਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਾਂ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਪ੍ਰਿੰ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਮਾਰਚ 1932 ਈ: ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਿਹਲਮ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਪਿਤਾ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਨਿਯਮ ਵੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤ ਨਿਯਮ ਸੀ ਪਰ ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਹੀ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਸੇਵਾ, ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਦਾਨੀ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੋੜਵੰਦ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਕਰਦੇ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਸੰਤ ਨਿਸ਼ਚਲ ਸਿੰਘ

ਯਮੁਨਾਨਗਰ, ਮਾ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ।

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਸ. ਅਭੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸ. ਅਭੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਸਕੂਲੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਇੰਨੇ ਸਮਝਦਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 100 ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੌਂਸਲਾ ਤੇ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪੰਥਕ ਜਜ਼ਬਾ ਹੋਰ ਭਰਪੂਰ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਿੰਗ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕਤਰ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਜਿਥੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਖੂਨੀ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਖੁਦ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੱਖਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਘਾਟ ਉਜੜ ਗਏ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਉਧਾਲੇ ਹੋਏ। ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਿਗਾਨੇ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਹੱਥੀ ਹੰਢਾਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜਿਹਲਮ ਤੋਂ ਹਿਜ਼ਰਤ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਧਿਆਪਕ ਮਿਲੇ।

ਕਾਲਜ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦਾ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੈਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਗੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੈਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਲਾਰੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ

ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੜਕਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਮ.ਏ. ਹਿਸਟਰੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਨਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਡਾ. ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪਾਸੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਐਮ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਨ ਕਾਰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਇੱਕ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ, ਪ੍ਰਿੰ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਿੰ. ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿਖੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨੀਝੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਵੀਚਾਰਿਆ ਤੇ ਘੋਖ ਕੇ 'ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 1957 ਈ: ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਸ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਤੜਫ਼ ਭਰੀ ਲਗਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਸਥਾਈ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਂ ਦੇ ਕੇ 1957 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖ ਲਿਖਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਇੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹਵਾਲਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਛਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਉਹ ਹੈ 'ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਜੋ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਪੂਰਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਅੱਧਾ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇੱਕ ਰੀਤ ਚੱਲ ਪਈ ਸੀ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿੰ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਹਨਾ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਕਾਨਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਹ ਉਥੇ

ਅਪਣਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਣ ਹੀ ਲਗੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਰੀ ਚਿਠੀ ਆਈ ਕਿ “ਵਪਾਰ ਤੇਰੇ ਵਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਤਾਂਘ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਤਾਰਾ ਬਣੋ।” ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ‘ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਗੁਰਮਤਿ ਸਟੱਡੀਜ਼’ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਵਾਈ। ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇਮ ਨਾਲ ਕਥਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਜ਼ਾਦ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਨੇਹ ਸੀ ਨੇ ‘ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ’ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਚਿੱਤਰ ਡਾਇਰੀਆਂ ਕੈਲੰਡਰ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਇਥੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰਤੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਜਨਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਕਈ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਨਾਲ ਕੌਮ ਇਕਜੁਟ ਹੋਈ ਤੇ ਸਬੰਧਿਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਖੋਜ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਛਾਪੇ ਗਏ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਵੁੜੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ‘ਦਸ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ’, ‘ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ’, ‘ਕਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਉਂ ਸੁਣੀ’, ਰਹਿਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ‘ਰਛਿਆ ਰਹਿਤ’, ‘ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ’, ‘ਸੌ ਸਵਾਲ’, ‘ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਨਗਾਰਾ’, ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ‘ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਕਾ’, ‘ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ’, ‘ਅਰਦਾਸ’ ‘ਸਾਕਾ ਚਮਕੌਰ’ ਅਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰ ਵਿਸਥਾਰ’, ‘ਬਾਰਹਮਾਹ’, ‘ਅਨਾਦ ਅਨਾਹਤਿ’ ‘ਮਨਿ ਬਿਸ਼੍ਵਾਮ’ ਆਦਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 100 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਇੱਛਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਅਕ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। 18 ਅਗਸਤ 1994 ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ

ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਨਵਾਂ ਕਾਲਜ ਖੋਲਣ ਸਬੰਧੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠੇ -ਬੈਠੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮ ਮਿੱਤਰ ਜਥੇਦਾਰ ਟੌਹੜਾ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਚਲੇ ਗਏ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਪ੍ਰਿੰ: ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਭਰੇ ਉਥੇ ਹੀ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਪਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵੀ ਰਹੇ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ: 1 ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਕਰਣੀ ਵਾਲੇ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2001.2 ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੋ ਭਾਈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਭਾਵੈ ਅਕੈਡਮਿਕ ਬੁੱਕ ਡਿਪੂ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1999.
3 ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ), ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤਿ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ, 2003.
ਰਸਾਲੇ: 4 ਪ੍ਰਿੰ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ ਅੰਕ 197, 5 ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਸਾਡਾ ਗੋਰਵ ਅਕਤੂਬਰ 1994., 6 ਅਜੀਤ ਰੋਜਾਨਾ ਅਖਬਾਰ 28 ਅਗਸਤ 1994., 7 ਰੋਜਾਨਾ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ 28 ਅਗਸਤ 1994, 8 ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਕਤੂਬਰ 1994
Sri Guru Granth Sahib Studies Department, Punjabi University Patiala.(ph.d. Student), akal.284@gmail.com

Hot millions®

Salad Bar & Restaurant

*Serving Indian, Chinese, Continental & Italian Food
with a regular Indian & Salad Buffet*

For Free Home Delivery
(above Rs. 100/-)

CHD 2723333 SALAD BAR 2723222
PKL 2579888 MOH 2264300

SCO 76-79, (First Floor) Sector 17-E, Chandigarh. Tel: 272322, 2723111, 2704858

ਜੀਵਨ-ਸੁਚੱਜ-1

ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੋਮਲ

1. ਸਵੇਰੇ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣੇ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਬੰਦਾ ਖੇਤ ਖਿੜੀ ਕਪਾਹ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾਵੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਤੀਕ ! ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹਰ ਸਵੇਰ ਸੋਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਲੱਖਣ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਦਾਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਦਿਨ ਹੈ ਉਦਮ ਕਰਨ ਲਈ। ਹਰ ਸਵੇਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਹਿਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਉਚੇਰੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਆਪਾ ਜੁਟਾਉਣ ਦਾ ਅਹਿਦ।

ਕੁਦਰਤ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਕਵਾਰਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦੀ ਬਲਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਸਾਹ, ਹਰ ਇੱਕ ਸਵੇਰ, ਹਰ ਰੁੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਕਰਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਇਹੋ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਇਤਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਵੇਂ ਵੀ 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ' ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਿੱਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਝਰਦੇ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਰੂਪ ਬੜਾ ਦਿਲਕਸ਼ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਦਿਨ ਛਿਪਣ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਡੂੰਘੀ ਉਤਰ ਆਈ। ਘਰ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗਾਈ, ਇਹ ਚਾਨਣ ਕੁਝ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਾ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਘਰ ਹੋਰ ਹੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹਨੇਰਾ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੀਪ ਜਗਾ ਸਕਣ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਦੀਵਾ ਜਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲਾਲਟੈਣ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਠਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਬੇਬੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਝੱਟ ਆਉਂਦੀ, “ਠਹਿਰ ਮੈਂ ਬਾਲਦੀ ਹਾਂ ਦੀਵਾ।” ਤਦ ਹਨੇਰਾ ਇੰਨਾ ਡਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ।

ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਤੁਰਿਆਂ, ਚਾਨਣ ਦੀ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਲੋਅ ਉੱਤੇ ਵਾਰੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਪਲ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਬੋਝਾ ਬਹੁਤ ਚਾਨਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਰਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਆਖੀਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ, ਹੁਣ ਚਾਨਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ।

ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦੇ 73ਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ‘ਅਹਿਲਾਦ’ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੁਣਿਆ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਸ ਕਮਾਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਅਣਜਾਣ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। “ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਬੰਧਪ ਹੈ ਸੋਈ ਮਨਿ ਹਰਿ ਕੋ ਅਹਿਲਾਦ॥” (ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1226) ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਨੰਦ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਹਰਸ਼, delight, joy. ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਇਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੀਵਾ ਜਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀਵੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ।

‘ਹਿਮਤ’, ‘ਉਦਮ’, ‘ਪਿਆਰ’, ‘ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ’, ‘ਸਹਿਜ’, ‘ਸਵੇਰ’, ‘ਰੋਸ਼ਨੀ’ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਵ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਪਸਰਦਾ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਕਿਸੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝਾੜ ਲੈਂਦੀ। ਉਹ ਆਖਦੀ ਕੱਪੜਾ ਧੋ ਕੇ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਜੰਮ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਏ ਕੱਪੜੇ ਉੱਤੇ ਸੌ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ ਲੁਕਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੱਪੜਾ ਪੇਟੀ, ਸੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਗਰਦ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ, ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹਰਜ ਹੈ।

ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂਜ ਕੇ ਧਰੇ ਹੋਏ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਝਾੜੂ ਫੇਰੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਨਵੇਂ ਚੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਨ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ-ਲੀੜੇ ਧੋਣ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਮਤਲਬ ਹੈ।

ਫਿਰ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਮਨ ਤੋਂ ਵੀ ਮੈਲ ਧੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਉਦਾਸੀ ਵੀ ਧੂੜ, ਘੱਟੇ ਤੇ ਮੈਲ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ “ਕਿਵੇਂ” ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਨੁਸਖੇ ਦੱਸਦੀ, ਨਾਲੇ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਅਜਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨੁਸਖਾ ਕੰਮ ਨਾ ਆਵੇ ਦੂਜਾ ਵਰਤੋ, ਦੂਜਾ ਨਾ ਸਹੀ ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੰਦੀ: “ਕਦੇ ਉਦਾਸੀ ਆਉਣ ਨੂੰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਹੁੰਮਸ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਝਾੜ-ਪੁੰਝ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਇੰਜ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲ ਗੁਣਗੁਣਾਇਆਂ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਉੱਡ-ਪੁਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਕਦਮ ਤੁਰ ਪੈਣ ਨਾਲ ਵੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਲੱਗਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਉਵੇਂ ਖਿੜ-ਪੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੋਹਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ। ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੁਰਝਾਏ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਲਕੀ ਮੁਸਕਾਹਟ ਲਿਆ ਕੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਕਾਉਂਦਿਆਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਡੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿੱਚ ਪਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵਿਹਲੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਹਲਾ ਮਨ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ, ਹਾਂ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਜਾਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦਾਦੀ ਮਾਂ ‘ਆਰਟ ਆਫ ਲਿਵਿੰਗ’ ਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਕੂਲ ਟੀਚਰ ਵਜੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਫੋਲਿਆਂ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪਤਝੜ ਦੇ ਝੜ ਝੜ ਪੈਂਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਹਿੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਮਾਯੂਸੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੋਬਾਇਲ : 9814157137

ARCHITECTURE AND MUSIC: Affinities of Rhythm

By

Dr SS Bhatti, Former Principal, Chandigarh College of Architecture, Chandigarh

E-Mail: ssbhatti24@yahoo.com

Preface

In all the Forms of Art: Literary [Poetry, Prose]; Visual [Architecture, Painting, Sculpture]; and Performing [Dance, Drama, Music], Rhythm is the common Principle of Creativity though its presence is most palpably felt only in Music.

And Music at its sublimest is Mystical. Its unique vibrations lift the Soul [one of the Trio: Body, Mind, and Soul] to where it can have creative communion with God, the Incomparable Artist in every imaginable sphere.

The Greek Mathematician Pythagoras has spoken of Music of the Spheres.

The German genius Goethe has called Architecture “Petrified Music”.

Le Corbusier, the Master Architect of Chandigarh, created what he called “Undulatory or 'Musical' Glazing” and went on to declare that “When the Eye *hears* the Music of Proportions, Architecture is born!”

Mother of All Arts

The inviolable importance of Architecture, as the “Mother of all Arts”, becomes crystal clear, when we know that it was Lord Vishwakarma who created the Universe although the three principal gods of Hindu Mythology: Brahma, Vishnu, and Shiva, had the powers of Creation, Protection, and Dissolution, respectively. And Vishwakarma, as the Celestial Architect, employed only three elements: Matter, Space and Time and the three stated primary functions of Brahma, Vishnu, and Shiva are going on, ever since the Universe came into existence, endlessly in self-renewing cyclical order.

I have identified two more elements: Structure and Form, which function in tandem with the other three in the mind-boggling Unity and Diversity of Human Creativity. In the art and science of Building Design, Space pertains to Architecture; Structure to Engineering; and Form to Aesthetics.

Space is akin to Soul; Structure to Mind; and Form to Body. This is what must have led the legendary creator of symphonies, the Austrian composer Mozart, to proclaim that “‘no-music’ is my best music”. Apparently, in making such an historic statement, he was

referring to the intervening Space between two consecutive Notes!

Five Senses

Of the five senses: sight, hearing, touch, taste, and speech, Sight and Hearing are the most frequently used and, therefore, the most important for leading a meaningful life. The external or the Objective World is apprehended by the sense of Sight even as the inner or the Subjective World is apprehended by the sense of Hearing. Architecture is the most ubiquitous Art that the eyes see. Music is the most sublime Art that the ears hear.

When deep and sustained listening becomes *interiorised*, Music is transformed into Meditationa mystic absorption of the Self with Divine Essence. The inner ear then *sees* God, and the listener experiences a reborn-ness that makes him supremely creative. A similar situation in the case of Architecture impels the eye to *hear* the Music of proportions and the viewer is transformed into a magnificent Artist in the field of Building Design!

Aesthetics and Art

Aesthetic Appreciation and Artistic Creation are two complementary activities of the same human Mind. Man, having been created by God in His own image, is essentially an Artist who started his forays into Creativity by wondering at the beauty and bounty of Nature, which is God's manifest power [*Qudrat* is the word that Guru Nanak has used for it in *Gurbani*]. The word 'Man' is not a gender; it represents a human person, and thus includes both the sexes. The beginning of his journey in the realm of Artistic Creation lay in the exercise of Man's native ability [that is, God-gifted, *not* culturally acquired] of Aesthetic Appreciation. Aesthetic Appreciation takes place by means of one or more of the Five Senses: Seeing, Hearing, Touching, Smelling, and Tasting.

Complementarity of Eyes and Ears

In the two closely-connected disciplines of Architecture and Music, the Eyes and Ears play a predominant role in Aesthetic Appreciation, which is visual and audial, respectively. But these are only the external organs for the operation of the two senses involved: Seeing and Hearing. Real 'seeing' and 'hearing' take place in the Mind that has its seat genetically located in the human brain which represents the finest of living matter known to exist on globe.

Mind is Subtle

Mind is so subtle that, unlike the Five Senses which it supports, operates, and monitors, it cannot be seen or heard. It is beyond all counting, weighing, and measuring. Metaphorically, if God is Sun, the Soul is the Ray, the Mind is the Light, and the phenomenal world is what it scans, sees, and shows. In other words, we may say that there are two Worlds: The Objective Outer World of Matter, and The Subjective Inner World of Mind.

Two Complementary Worlds

Architecture is the Art and Science of making “The Objective Outer World of Matter”,

whereas Music is the Art and Science of making “The Subjective Inner World of Mind”. The conflict between the outer and inner environments has created all the stress and strain that we experience in the modern era. The primary cause lies with the Art of Sound.

To the question: Why has the Built Environment created by Architecture gone haywire, my answer is simple: Music has gone out of our lives? There is a blitzkrieg of confused noises called modern Music. Thus, the word “M-U-S-I-C” nowadays stands for: Multiplicity of Unnerving Sounds invented by Insane Characters loosely called lyricists, composers, musicians, and singers!

Understanding Human Creativity

To delve deep into the stated problem we will have to go back to the beginning: the ELEMENTS; the PRINCIPLES; and the OBJECTIVES of Human Creativity.

ELEMENTS are the simplest parts of which anything consists or into which it may be analysed irreducibly. Space, Structure, and Form are the three elements of which Architecture is made. Space is the Great Void, uninhabited emptiness, from which all that exists physically must be shaped. A basic aim of Architecture is the creation of Shelter, which is composed of Structure and Form, just as the human body is composed of the bony skeleton and the fleshy muscles and skinny surface, the finished form. These three elements are there in all forms of art: literary, visual, performing. Dance, Drama, Music (Performing Arts) are spatial-temporal i.e. they exist both in Space and Time.

PRINCIPLES are fundamental unchanging truths; the ultimate source or cause or origin of something. Together they constitute a comprehensive law or doctrine from which others are derived, or on which others are founded.

Principles of Creativity are: Balance, Harmony, Proportion, Scale, Rhythm, and Unity. Balance is visual (painting, sculpture, architecture) or audial (poetry, music) equilibrium (i.e. a state in which opposing forces or tendencies neutralise each other and create an aesthetically pleasing whole).

Harmony results from combination or adaptation of parts, elements, or related things, so as to form a consistent and orderly whole. The German philosopher and mathematician Leibnitz uses the term “pre-established harmony”: a harmony between Mind and Matter established before their creation, whereby their actions correspond though no communication exists between them. In MUSIC, it is the combination of simultaneous tones into a chord (i.e. an audially-pleasing union of consonant or concordant notes).

Harmony is fundamental to all forms of Creativity as it produces a unity of effect or an organic whole, which gives aesthetic pleasure.

Proportion and Scale are inter-related as both deal with the problems of sizes and their relationships with one another.

Proportion is the relation of one part or portion to another, or to the whole, or of one thing to another, with regard to magnitude, quantity, or degree. An artefact is said to be well-proportioned when the comparative relation or ratio among its parts, as to the whole,

produces a pleasant effect.

Scale deals with the whole, rather than parts, in terms of magnitude, quantity, or degree.

Rhythm is the measure of time or movement by regularly recurring impulses, sounds, etc., as in Music. It is the measured motion which, by regular recurrence, produces delightful patterns of sight (as in Architecture) or of sound (as in Music).

Of all the principles, Rhythm is the most fundamental as it is the only single principle found in all forms of Creativity, their mediumistic eccentricities notwithstanding. *The Order and Harmony of the Cosmos is sustained by the heartbeats which Rhythm creates in the souls of stars, planets, and all forms of living matter.*

Unity is the quality or fact of constituting a complex, systematic undivided whole so as to create an impression of being one as complete-in-itself. Unity lies in the organisation of parts by which objects otherwise unrelated are so placed that the mind loses sight of them as separate entities, and notes only the resulting composition as an organic (i.e. seemingly seamless) whole. So fundamental is the principle of Unity that scarcely any other quality is needed for excellence in a work of Creativity.

A unique quality of Unity, which has hitherto been ignored, is that, in a work of Creativity, even destruction must be represented as construction (i.e. as a composition of constituent parts carefully selected from out of the junk-yard randomness of the debris of destruction!)

OBJECTIVES can be seen clearly if we first consider the basic function of Architecture, which is to create shelter for the multifarious activities of human beings. The function has two aspects: utility, and aesthetic. Architecture must fulfil the needs for which it is created (utility), and must be a sublimation of sensory, perceptive, and cognitive experience (aesthetic). Architecture, as Built Environment, must create Order which is one of its chief Objectives. The other are: Truth, Beauty, and Goodness.

Insofar as Architecture and Music are concerned, Nature is the best known embodiment of such Fundamental Principles which inspire, inform, and organise human Creativity.

Beauty is the splendour of Truth, of Order (Unity), of Form. Truth is the apprehension and expression of the Ultimate Reality whereby accuracy of adjustment or conformity to inviolate PRINCIPLES is achieved. Goodness is the aesthetics of character a spontaneous, undistorted, qualmless expression of the inner person.

Something is good when it promotes health, welfare, or happiness for all regardless of caste, creed, colour, and ethnic eccentricities. When one transfers human benevolence to its origin, God becomes good, with the insertion of an additional “o”. This additional “o” stands for the universal outreach of compassion such as Jesus Christ and Mahatma Buddha showed in their lives.

Utility is the power to satisfy the wants of people in general. Utility is fitness for perfect use. It gives one the all-important insight into the ultimate scheme of things that nothing which exists is without use, for the Cosmos is an active conglomerate of

interrelationships, interdependences, and interactions.

Harmony results from combination or adaptation of parts, elements, or related things, so as to form a consistent and orderly whole.

The German philosopher and mathematician Leibnitz uses the term “pre-established harmony”: the divinely-established relation between Matter and Mind or Body and Soul established before their creation, whereby their actions correspond though no communication exists between them.

HARMONY is fundamental to all forms of Creativity as it produces a unity of effect or an organic whole, which gives aesthetic pleasure.

Melody and Harmony

Melody is an agreeable arrangement and succession of single musical sounds, as distinguished from Harmony.

Western classical music is based on the principle of Harmony. The song is supported by an orchestra of many varied instruments often drowning the lyrics into the cacophony of instrumental music.

Indian classical music is based on the principle of Melody. The rendition of ragas is supported by *tanpura* that carries the tune aloft as if air-borne by a dancing peacock.

In Western classical music the drum-beat is so fast-paced that it provokes the audience into dance leading to boisterous expression.

In Indian classical music the *tabla* gives a beat that soothes the audience into self-hypnosis resulting in contemplative introspection.

I am not saying that one form of music is better than the other only highlighting their essential differences so that their compositions may be fully appreciated by an awakened listener.

Classicism's Tryst with Modernity

In early-1960s, Prof AR Prabhawalkar, founder Principal of Chandigarh College of Architecture, after having explained the Master Plan of Chandigarh to him, asked Kumar Gandharv: “How is it that Le Corbusier, who is an acknowledged master of *Modern Architecture*, sits statue-like for two hours listening to Pandit Ravi Shankar's sitar recordings?” The maestro's answer was amazingly brilliant such as no other vocalist of any consequence has ever come up with. He said that it is because Indian classical music tends to be *abstract* when it scales wuthering heights of soulful melody, and that's precisely the realm where Le Corbusier's visuals of unprecedented modernity commune with their audial aesthetic effortlessly transcending the dated creativity of classical music!

Forms of Music

I must now point out the little-known distinction among the three popular forms of Indian classical music: *Khayal*, *Ghazal*, and *Thumri*. *Khayal* is Arabic word that means

'visualisation' and/or thought. Ghazal, which means 'appreciation of women's beauty and charm', is an amatory poema most popular genre of poetry that had its origin in Arabic and via Persian and Urdu has travelled to Hindi, Punjabi, and other Indian languages. Thumri is an interesting mode in Indian classical music.

In Khayal, the *bols* [lyrics] form the matrix in which the singer explores the many moods and mannerisms of a given raga. On the contrary, in Ghazal, the raga forms the matrix in which the singer expresses the meanings and nuances of the amatory lyrics. In Thumri, the raga and the lyrics exchange places in the subtlest way possible while the singer resorts to acoustic theatricality to underscore the laments and urges inherent in the lyrics.

Rules seldom promote Creativity

Although there is no dearth of accomplished classical vocalists in India yet I find to my dismay that extremely rarely someone shows up to make a creative use of the intrinsic potentialities of the three stated genres. Many confuse the mastery of *sargam* [which, to my understanding, is the grammar of music] with the facile beauty of a self-expressive poetic sensibility. Just as mastery of grammar cannot produce a Mirza Ghalib it stands to reason that an adept hold on *sargam* would never produce a master singer. In this lurid light, I have no hesitation in saying that, among the hordes of classical vocalists in the country, there are very few *creative artists* the best among the rest are only *master craftsmen*.

Bade Ghulam Ali Khan

Bhim Sain Joshi is a master craftsman. Bade Ghulam Ali is a creative artist yet unsurpassed. He is the *Shenshah-i-Mauseequi* [Emperor of Indian Classical Music]. K Asif paid him Rs 25,000 to sing just one song for his historic film *Mughal-i-'Azam* at a time when Lata Mangeshkar and Mohammed Rafi were given Rs 500. Lata Mangeshkar is a master craftsman compared to her sister Asha Bhonsale who is a creative artist in play-back singing.

KL Saigal: Legendary Melody-Maker

A truly great creative singer was the self-taught KL Saigal in whose praise India's greatest music critic Raghvan Menon had said: "With Saigal's death an era of creative music has ended. A new one is yet to begin!" To my reckoning, KL Saigal was not just a great singer. He was a 'pilgrim of the swara' whose singing was his soul's priceless offering at the Altar of Goddess Saraswati. He felt the connotation of the word 'swara' [i.e. offering of the self] in the marrow of his bones and through many a masterly song worshipped Music. Incidentally, he effortlessly excelled in all the three genres of Indian classical music. He did not *sing*. He made spontaneous arrests of acoustic aesthetics playing unseen in the ethos of the meditative moments of lyrical renditions. He did not follow ragas; the ragas followed the trail of aesthetic enchantment that his ravishing rhapsody left behind as it moved on drunk with *rasas* blessed by Goddess Saraswati.

Other distinguished Exponents of Ghazal-Singing

Nobody has been able to sing ghazals like Saigal did but yet some names among the

madding crowds which have clouded this beautiful genre in the cacophony of commercial success stand out unscathed: Begum Akhtar, Talat Mehmood, and Ghulam Ali. Akhtar practised Indian classical music for 25 years before she was able to play in utter delight with *swaras* to express the beauty of meanings and metaphors ensconced in the heart of varied *ash'ar* [couplets in Urdu poetry]. Talat's silken voice became the playground for ghazals to reveal their message in gay abandon. Ghulam Ali, a most distinguished disciple of Bade Ghulam Ali, renders ghazals the way they ought to be renderedhis voice joyously engaged in lithe sport with the sensuous beauty of lyrics.

Uniqueness of Ghazal

There is neither a *sthai* nor an *antara* in a ghazal because each of its couplets contains a different subject. The *matl'a* [the opening couplet; metaphorically, the place where the sun rises] decides the rhyme scheme by the selective use of a rhyming word or *qafia*. The second line of other couplets ends up with a rhyming word echoing the initial sound of the *qafia* contained in the *matl'a* and tie up all of them in a single amatory poem. Ghulam Ali understands the ghazal's unique structure instinctively, not intellectually, and does a brilliant job. Singing each couplet as an antara he returns to the improvised sthai in a different tone each time enhancing the beauty of rendition manifold. This quality of his is beyond the grasp of both music directors and ghazal singers because they have never learnt the art of ghazal writing to understand these soulful subtleties. Some singers have been blatantly called 'Ghazal Kings' when they are, to all intents and purposes, only pitiable paupers!

Ustad Barkat Ali Khan

To this small elite group of authentic ghazal singers must be added the adorable name of Ustad Barkat Ali Khan, younger brother of Ustad Bade Ghulam Ali Khan. He is the only Indian classical vocalist of distinction who did not fight shy of placing his virtuosity at the service of ghazal singingthe dreadful disapproving frowns of the puritans notwithstanding. He fashioned with utmost mastery of the genre a style that is hard to copy but one which has prepared fertile ground for the conscientious ghazal singers to learn how to develop one of their own.

Spurious Sufi Singers

At this juncture, I would like to make a brief comment on the performance of the so-called Sufi singers who have been over-praised to the point of an irretrievable loss of sensibilities both on the part of 'learned' singers and the 'lay' audiences. A Sufi is a member of an ascetic, mystical Muslim sect, but the word has by its extended, if uncritical, use come to mean anyone who is simple, pious, sober, and a teetotallerespecially a rare person who succeeds in keeping his heart pure from the polluting influence of those innumerable people who are the arch enemies of Truth.

Bulleh Shah

It has become a fashion to sing Kafis [a form of Sufi poetry] because it offers an alternative to the surfeit of ghazal singing indulged in by every Tom, Dick and Harryand

earn laurels as well as money. My objection is not to Sufi singing but to the utter confusion caused by commercial music that blinds as much the singer as the audience to the profundity and dignity of Sufi poetry. Just because the lyrics have been penned by a Sufi poet like the legendary Bulleh Shah, who was a God-intoxicated versifier; a singer of his Kafis does not automatically become a 'Sufi' singer. You have to become first a Sufi yourself before you can convincingly sing 'Sufiana Kalaam'. But what's happening on a massive scale is utterly senseless but hugely successful selling of spurious Sufi singing wrapped in glamorous ignorance. These spurious Sufi singers erroneously believe that sporting a curly mane cascading down back of the neck or tying a turban *imitating* the style of Sufi poet-saints and wagging their heads in fake inebriation are enough to portray Sufism in gross ignorance of its psycho-cultural aesthetics!

Abida Parveen

Abida Parveen is the lone singer who qualifies as a prim and proper Sufi singer according to my parameters of authentic music. Although Nusrat Fateh Ali Khan laboured hard throughout his life to popularise this genre he did not become a worthy singer. To gain distinction as one he chose to sing in the upper octave that called for an extraordinary expenditure of psycho-emotional energy and thus eventually sang himself to his grave!

Music: Folk, Classical, Pop

Another distinction must be highlighted at this juncture. There are three recognised forms of music: folk, classical, and pop. In terms of originality and wholesomeness, Folk Music is the most creative of the three varieties. At the time of harvest in Punjab when the farmer sees wide-spread abundance of crop as the well-deserved fruit of his year-long toiling he spontaneously breaks into song-and-dance celebration. The lyrics, the tune/composition, the music, and the singing are irrepressible urges sprung from deep within his being as robust melody. Such music flourishes on the dance of his heart-beats transcending the need for anything outside himself. And he fears no one nor favours anyone by his joyous outbursts.

Classical Music is the product of centuries-old collective endeavour of many accomplished masters who successfully codified spontaneous sounds of Folk Music as well as of birds, animals, and natural elements into the strict grammar and syntax of 'sargam' and 'ragas' whose mastery requires perhaps many lives, each free from the crippling concerns of daily duties and soul-stifling problems of parenting. Therefore, the Classical Music that we have inherited owes its existence to the continuing patronage of feudal lords, kings, and emperors. Since there are no patrons of that rare species in the modern world, Mughal Emperor Akbar's Tansen is unlikely to be born again. A top classical vocalist was seen singing to deaf audiences drowned in drinking and gossip in a five-star hotel just because he had been paid five lakh rupees for the concert!

Gurdas Mann

The so-called Pop Music is created and sustained by market forces for those who pretend to

understand music and want to be seen as people of aesthetic taste. Unwittingly, we have surrendered to the cacophony and fast-beat of Pop Music because such willing slavery gives us the label of being 'modern' and 'offbeat'. Pop Music's success is measured by the noise that it creates as a result of how the so-called music directors manipulate the electronic synthesiser to invent heady tunes even when they contribute nothing to the growth of the listener's head. Thus the grand rule is: the louder the music and more senseless the lyrics the more saleable the awful album! However, Gurdas Mann is an exception in this category of singers. As a complete artiste [lyricist, composer, musician, singer] he has promoted Folk Music internationally using the mass-appeal medium of Pop Music.

Components of a Song

In the film industry a single song is a product of the contribution of four professionals: the lyricist or song-writer, the music director or composer of the tune, the musicians, and the singer. Assigning equal marks for the four components even the most outstanding singer could not score more than 25 allotted marks. Thus even Lata Mangeshkar, who is a recipient of Bharat Ratna, would fail the test despite grim fact that the pass-mark be set at a low 33%. But she gets all the unearned credit consigning to oblivion the valuable contribution of the other three professionals for jointly creating a hit song. Isn't that tragically unmusical!

Lata Mangeshkar

Architecture and Music of Cosmos

In the final analysis, I would say that Architecture and Music are not confined to the terra firma. Its outreach encompasses even the heavenly bodies, so much so that the Cosmos itself seems to have Architecture for its Body and Music for its Soul! And everything that lies between the two entities, including criticism, constitutes its Mind, the elusive thinking-feeling 'something' that is more an enigma than an entity its indispensable usefulness during workaday existence notwithstanding.

Taj Mahal Agra

The Upshot

Before I close, let me cite a few examples. Taj Mahal in Agra, regarded as one of the Wonders of the World, is a Bada Khayal in Indian classical Architecture. It is a magnificent creation of Ustad Isa Khan of Iran who translated the poetic vision of the 'architect' Mughal Emperor Shah Jahan into unparalleled *visual* Music. He used voluptuous feminine dome-forms to conjure up a marble melody whose richness lies in its Sufi austerity that compels aesthetic appreciation. Meenakshi Temple in Madurai is a perfect example of Harmony comprising countless organs which orchestrate in the quiet nobility of the creative spirit. It is this visual Music that reminds the countless devotees' souls of their essential divinity.

Meenakshi Temple Madurai

Chandigarh Secretariat

Le Corbusier and Louis Kahn

An 'Architect of Sound' or a singer achieves height i.e. high pitch in his edifice or Musical composition by moving up to the *taar saptak* [the third octave]. A 'Musician of Sight' or an architect produces height in his buildings, such as in mosque *minars* [towers] or church spires, by moving up and away from the surface of the earth towards the sky. Ustad Bade Ghulam Ali once demonstrated this fascinating fact by sitting on Bombay's Marine Drive seashore in his attempt to scale the height of the high waves of the sea by raising the pitch of his own thunderous voice!

Dhaka's Parliament House

In my assessment, Le Corbusier, the greatest architect of the 20th century, is Ustad Bade Ghulam Ali of Architecture whose creations in the silence of built-forms sing the melodies of masterly proportions; one of the many examples: Chandigarh Secretariat.

Louis Kahn is the Sufi 'Poet of Light' singing in Dhaka's Parliament House his visual Sufiana Kalaam as his soul's humble offering on the Altar of Truth.

When you view Le Corbusier's Architecture and listen to Bade Ghulam Ali's Music with the knowledge of what I have attempted to delineate in the essay you are bound to have visual and audial experiences that will transport you to the haven of bliss!

And, finally, here is my Ode to Architecture and Music.

Lutf-i-mauseequi ko dhaala husn-i- t'ameeraat mein

Khoobiyaan har fann kee aayeen khud b khud jazbaat mein

Zehn se kul doori-i-khwaab-o-haqeeqat mit gayi

Ab anokhi hai ada-i-zindagi din raat mein

Music's relish cast in Architecture's beauty

Imbues feelings with each Art's unique quality

Mind sees no difference in dream 'n' reality

Day 'n' night reveal Life's strange coquetry

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੁਸ਼ਾ ਰੋਡ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060 ਫੋਨ : 25862955

THE SIKH REVIEW
(A Monthly Magazine)

116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Kolkata

Origin and history of the harmonium, its adoption and impact in the Indian Music tradition.

Narinder Singh G.N.D.U.

Music Dep. Amritsar

The Harmonium had become a helper for composing and permitted access to music to a great number of people. It is nowadays also indispensable for some musicians as part of their image, identity and inspiration. It accompanies religious music of any tradition (Muslim, Hindu or Sikh). Where the main point are the words of the sacred Hymns from holy Books (Qran, Vedas, Siri Guru Granth Sahib) the harmonium helps to give emphasis to the sacred word and for cultivating emotion and a devotional atmosphere.

The preference for the harmonium by the most respected classical vocalists of the present and the recent past makes clear that in despite of the lack of studies about the harmonium in Indian Music, and all the discussions and negative (and many times exalted) opinions against the use of the harmonium, it is definitely suitable for playing Raag. "An intellectual debate on the harmonium was carried out in the pages of The Dawn Magazine of 1911, and the critics pointed out that the main problem was that its tones were fixed. However, most professional singers in India ignored the debate and liked the soft, sustained sound of the harmonium. Being a novel, foreign instrument no social label was attached to it. It was also a convenient instrument, easy for singers to master, and in spite of its tempered tuning an excellent teaching device." (4) It is documented that the "Use of the instrument together with or in place of the sarangi, was extremely widespread in semi-classical music by 1900, as is evidenced in the early recordings of thumris, ghazals, and khyals such as those of Mauzuddin Khan, Gauhar Jan, Malka Jan, and PyareSaheb. Most of these recordings were bandishthumris, with fast tans which could be more easily reproduced on the harmonium. The Sarangi did not come into vogue on recordings until the following generation of bolbanao singers, including Rasoolan Bai and

Siddeshvari Devi. Prominent khayal singers like Abdul Karim Khan (1937) and Amir Khan frequently preferred harmonium accompaniment, as do some modern singers like Parveen Sultana. The instrument has also been favored by a few singers of thumri like Barkat Ali Khan and Nirmala Devi..." (5)

But behind all these good reasons for the harmonium's rising popularity we can read another basic motivation for the adoption of the harmonium by Indian Music.

At the times of the foundation of the Indian Republic, the harmonium became representative of the new urban media class. The easiness that came with the keyboard where you can "see" the notes clearly ordered in scale; permit the "democratization" of music as an ideal of the new Republic. Historically, when Indian music started to be studied by the colonizers, they introduced diverse explanations and classifications to try to understand the vital complexity of Indian Music. The Indian musicians themselves then adopted this simplification and standardization with the purpose to facilitate teaching in schools and universities, to divulge and explain to others and predominantly to show an integrated and coherent tradition now known in all world as Indian Music, representative of the spirit of the new democratic Nation.

Paradoxically, on the way to explain, divulge, and make accessible the Indian music as a national system with its own identity, style and notation, it was functional for that purpose to use an instrument from another country and with no affinity with Indian music: the harmonium.

Through the introduction and incorporation of the harmonium in the Classical Indian Music we can learn how innovation can help preserving the tradition. In this way is interesting to point that is not the tradition getting adapted to the new times, on the contrary, the new times are creating what later we recognize as tradition. With this point of view we can stop fighting to see who is right or who has the right to be right or wrong and accept the fact that everybody is contributing to write the history and Art is not alive without the creative contribution of each artist's heart.

Notes

(1) "The Mysticism of Sound and Music" Hazrat Inayat Khan (Shambala Publications, Boston, U. S. 1981) Page 117

(2) "Sacred Nitnem in Gurmukhi and Roman Scripts" by Harbans Singh Doabia (Singh Brothers, Amritsar, India 29 edition, 2009)

(3) "Harmonium as Accompaniment for Hindustani Music" Vamanrao H. Deshpande (Journal of the Sangeet Natak Academy (20) 1971) Page 14 (4) "Hindustani Music, a Historical Overview of the Modern Period" Joep Bor and Allyn Miner in "Hindustani Music, Thirteen to Twentieth Centuries" edited by Joep Bor, Francoise "Nalini" Delvoye, Jane Harvey and Emmiete Nijenhuis (Manohar Publishers, New Delhi, India 2010). Page 212

(5) "Thumri in Historical and Stylistic Perspectives" Peter Lamarche Manuel (Motilal Banarsidas Publ. 1990 India) Page 182

27. Partaap Steel Mill Lane No. 17 P. O. Chhehertha Amritsar

ਰਾਗ ਬਸੰਤ

ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਰਾਗ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਮਾਘੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਘੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਪ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪਾਲਨ ਸਾਰੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਖੇਡੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀ ਵਨਸਪਤੀ ਖਿੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਰਿਆਲੀ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰੋਂ ਦੇ ਪੀਲੇ-ਪੀਲੇ ਫੁੱਲ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀ ਵੀ ਕੜਾਕੇ ਦੀ ਠੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਹਤ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਟਹਿਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੀ ਰੁਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਮ ਜੱਪਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:-

“ਬਸੰਤ ਚੜਿਆ ਫੂਲੀ ਬਨਰਾਇ।। ਇਹ ਜੀਅ ਜੰਤ ਫੂਲੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਲਾਇ।।

ਇਨ ਬਿਧਿ ਇਹੁ ਮਨ ਹਰਿਆ ਹੋਇ।। ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੈ ਦਿਨ ਰਾਤੀ।

ਗੁਰਮੁਖ ਹਉਮੈ ਕਵੈ ਧੋਇ।।”

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਦਾ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਸਰੂਪ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ। ਜਾਤੀ ਔਡਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਧਿਅਮ ਸ਼ਡਜ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਬਸੰਤ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਸੰਤ ਦੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਪੰਡਿਤ ਜਸਰਾਜ ਜੀ ਨੇ 1996 ਵਿਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਦਿ ਬਸੰਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਫਰਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

- 1 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਸੰਤ ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਸੰਤ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।
- 2 ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਮਧਿਅਮ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤੀਵਰ ਮਧਿਅਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ਼ੁੱਧ ਮਧਿਅਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- 3 ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਵਾਲੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਤੇ ਪੈਵਤ ਕੋਮਲ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ।
- 4 ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਦੇ ਬਸੰਤ ਦਾ ਵਾਦੀ-ਸੰਵਾਦੀ ਤਾਰ ਸ-ਪ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਸ-ਮ ਵਾਦੀ ਸੰਵਾਦੀ ਹਨ।

- 5 ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਸੰਤ ਦਾ ਗਾਇਨ ਰਾਤ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਸੰਤ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮੇਂ ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 6 ਦੋਨੋਂ ਬਸੰਤ ਭਾਵੇਂ ਔਡਵ-ਸੰਪੂਰਣ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਅਰੋਹ ਵਿਚ ਰੇ ਅਤੇ ਪ ਵਰਜਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਸੰਤ ਦੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

1 ਰਾਗ ਸਰੂਪ ਨਿਰਣੈ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾਂ ਨੰ. 3

ਕਈ ਵਾਰ ਧ ਤੋਂ ਪ ਦਾ ਲੰਘਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਧਾ ਮ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਪਰਿਚਯ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :-

ਥਾਟ -ਬਿਲਾਵਲ, ਜਾਤੀ -ਔਡਵ ਸੰਪੂਰਨ (ਅਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਤੇ ਪੰਚਮ ਵਰਜਿਤ), ਵਾਦੀ-ਸੰਵਾਦੀ - ਸ਼ਡਜ-ਮਧਿਅਮ, ਸਮਾਂ -ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ

ਅਰੋਹ-ਸ ਗ ਮ, ਧ ਨੀ ਸ, ਅਵਰੋਹ- ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਮ, ਗ ਰੇ ਸ, ਪਕੜ- ਗ ਮ ਧ ਨੀ ਸ, ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ ਮ, ਗ ਰੇ ਸ।

ਸਥਾਈ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਧ	ਧ	-	-	ਮ	-	ਪ	ਮ	ਗ	-	-	ਗ	ਮ	ਕੰ	ਧ	ਨੀ	ਸਾਂ
ਨੇ	ਕਾ	S	S	S	S	S	ਚਓ	ਕਾ	S	S	ਕੰ	S	ਚ	-	ਧ	ਨੀ
ਸਾਂ	-	-	-	-	-	-	ਨੀ	ਸਾਂ	-	-	-	-	-	-	ਧ	ਨੀ
ਕੁਆ	S	S	S	S	S	S	S	ਰ	S	S	S	S	S	S	ਧ	S
ਸ	ਮ	ਮ	ਮ	-	-	ਪ	ਮ	ਗ	-	-	ਗ	ਗ	ਮ	ਧ	ਧ	ਨੀ
ਪੇ	S	ਕੀ	ਆ	S	S	ਕਾ	S	ਰਾ	S	S	ਬ	ਹੁ	ਤ	ਬਿ	ਸ	ਸ
ਸਾਂ	-	-	-	-	-	ਨੀ	-	ਸਾਂ	-	-	-	-	-	-	-	-
ਥਾ	S	S	S	S	S	S	S	ਰ	S	S	S	S	S	S	-	-
ਅੰਤਰਾ																
ਸਾਂ	ਸਾਂ	-	-	-	-	ਨੀ	-	ਸਾਂ	-	-	-	ਗ	ਮ	ਧ	-	ਨੀ
ਓ	ਦ	S	S	S	S	S	S	ਕ	S	S	ਕ	ਗੀ	S	ਧ	S	ਕਾ
ਧ	-	-	-	-	-	ਮ	-	ਪ	ਮ	ਗ	-	ਨੀ	ਨੀ	ਨੀ	ਨੀ	ਸਾਂ
ਆ	S	S	S	S	S	S	S	ਗ	S	S	S	ਗ	ਗ	ਗ	ਗ	S
ਧ	-	-	ਮ	ਮ	ਪ	-	ਮ	ਗ	-	-	-	ਗ	ਗ	ਮ	ਧ	ਨੀ
ਖਾ	S	S	S	S	ਣਾ	S	S	S	S	S	S	ਦੁ	ਧ	ਧ	ਸਿ	ਉ
ਸਾਂ	-	-	-	-	-	ਨੀ	-	ਸਾਂ	-	-	-	ਧ	ਨੀ	ਸਾਂ	ਗਾਂ	ਨ
ਗਾ	S	S	S	S	S	S	S	ਡਿ	S	S	S	ਰੇ	S	ਮ	ਨ	ਨ
ਰੇ	-	-	-	ਸਾਂ	-	-	-	-	-	ਨੀ	ਨੀ	ਨੀ	-	ਨੀ	ਨੀ	ਸਾਂ
ਲੇ	S	S	S	ਖੈ	S	S	S	S	S	ਕ	ਬ	ਹੁ	S	ਨ	S	S
ਧ	-	-	ਮ	ਪ	ਮ	ਗ	-	-	-	-	-	ਨੀ	-	ਨੀ	ਸਾਂ	ਨ
ਪਾ	S	S	S	ਇ	S	S	S	S	S	S	S	ਜਾ	S	ਮ	ਨ	ਨ
ਧ	-	-	ਮ	ਪ	-	ਮ	-	ਗ	-	-	-	ਗ	ਮ	ਧ	ਨੀ	ਚ
ਭੀ	S	S	S	ਜੈ	S	S	S	S	S	S	S	ਸਾ	S	S	-	-
ਸਾਂ	-	-	-	-	-	ਨੀ	-	ਸਾਂ	-	-	-	-	-	-	-	-
ਨਾ	S	S	S	S	S	S	S	ਇ	S	S	S	S	S	S	-	-

Dr. Narendra Kaur, Assistant Professor in Music (Vocal), RRMK Arya Mahila Mahavidyalaya, Pathankot, Punjab

ਅੰਗ ੧੧੬੮

ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ॥

ਸੁਇਨੇ ਕਾ ਚਉਕਾ ਕੰਚਨ ਕੁਆਰ ॥ ਰੁਪੇ ਕੀਆ ਕਾਰਾ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥
ਗੰਗਾ ਕਾ ਉਦਕੁ ਕਰੰਤੇ ਕੀ ਆਗਿ ॥ ਗਰੁੜਾ ਖਾਣਾ ਦੁਧ ਸਿਉ ਗਾਡਿ ॥੧॥
ਰੇ ਮਨ ਲੇਖੈ ਕਬਹੂ ਨ ਪਾਇ ॥ ਜਾਮਿ ਨ ਭੀਜੈ ਸਾਚ ਨਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਦਸ ਅਠ ਲੀਖੇ ਹੋਵਹਿ ਪਾਸਿ ॥ ਚਾਰੇ ਬੇਦ ਮੁਖਾਗਰ ਪਾਠਿ ॥
ਪੁਰਬੀ ਨਾਵੈ ਵਰਨਾਂ ਕੀ ਦਾਤਿ ॥ ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰੇ ਦਿਨ ਰਾਤਿ ॥੨॥
ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਹੋਵਹਿ ਸੇਖ ॥ ਜੋਗੀ ਜੰਗਮ ਭਗਵੇ ਭੇਖ ॥
ਕੋ ਗਿਰਹੀ ਕਰਮਾ ਕੀ ਸੰਧਿ ॥ ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਸਭ ਖੜੀਅਸਿ ਬੰਧਿ ॥੩॥
ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਲਿਖੀ ਸਿਰਿ ਕਾਰ ॥ ਕਰਣੀ ਉਪਰਿ ਹੋਵਹਿ ਸਾਰ ॥
ਹੁਕਮੁ ਕਰਹਿ ਮੂਰਖ ਗਾਵਾਰ ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਚੇ ਕੇ ਸਿਫਤਿ ਭੰਡਾਰ ॥੪॥੩॥

Basant, First Mehl:

The kitchen is golden, and the cooking pots are golden.
The lines marking the cooking square are silver.
The water is from the Ganges, and the firewood is sanctified.
The food is soft rice, cooked in milk. ||1||
O my mind, these things are worthless,
if you are not drenched with the True Name. ||1||Pause||
One may have the eighteen Puraanas written in his own hand;
he may recite the four Vedas by heart,
and take ritual baths at holy festivals and give charitable donations;
he may observe the ritual fasts, and perform religious ceremonies day and night. ||2||
He may be a Qazi, a Mullah or a Shaykh,
a Yogi or a wandering hermit wearing saffron-colored robes;
he may be a householder, working at his job;
but without understanding the essence of devotional worship, all people are eventually bound
and gagged, and driven along by the Messenger of Death. ||3||
Each person's karma is written on his forehead.
According to their deeds, they shall be judged.
Only the foolish and the ignorant issue commands.
O Nanak, the treasure of praise belongs to the True Lord alone. ||4||3||

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop

THE AROMA

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 Fax : 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

ਜੀਵਨੀ, ਡਾ. ਤੇਜ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ

ਡਾ. ਤੇਜ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਇਕ ਉੱਘੇ ਫੈਮਿਲੀ ਫਿਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹਨ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 1950 ਤੋਂ ਕਰੀਬਨ 60 ਵਰ੍ਹੇ ਬਤੌਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਵਜੋਂ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਿੱਘਾ ਪਿਆਰ ਵੱਟਿਆ ਤੇ ਜੱਬ ਵੀ ਬੜਾ ਖੱਟਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬ ਜੰਤਾ ਦੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਅਸੀਸਾਂ ਲਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਹ ਨਿਸ਼ੁਲਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕਈ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਆਦਿ ਲਈ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ॥

ਸੰਨ 1998 ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਚਾਵਲਾ ਸਮੇਤ ਆਪਣੀ ਇਕਲੌਤੀ ਸੰਤਾਨ, ਬੇਟੀ ਡਾ. ਲਾਡਬੰਸ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਡਾ. ਯੂ. ਪੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸਦਾ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਸੈਕਟਰ 11- ਏ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆ ਵਸੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਦਾਰਾ ਪ੍ਰਾਈਮ ਡਾਇਗਨੋਸਟਿਕ ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਹਾਰਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਸੈਕਟਰ 24 ਡੀ ਵਿਖੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਮੈਨੇਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਛੋਟਾ ਵੀਰ, ਪਦਮਸ਼੍ਰੀ ਡਾ. ਹਰਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ, ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੀ.ਜੀ. ਆਈ. ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਆਪਣਾ ‘ਸੁੱਖ-ਇਕਬਾਲ ਡੈਂਟਲ ਸੈਂਟਰ’ ਸੈਕਟਰ 16 ਡੀ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸਰਦਾਰ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਯੂ. ਟੀ. ਦੇ 18 ਵਰ੍ਹੇ (1962 ਤੋਂ 1980 ਤੱਕ) ਚੀਫ਼ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਰਹੇ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ।

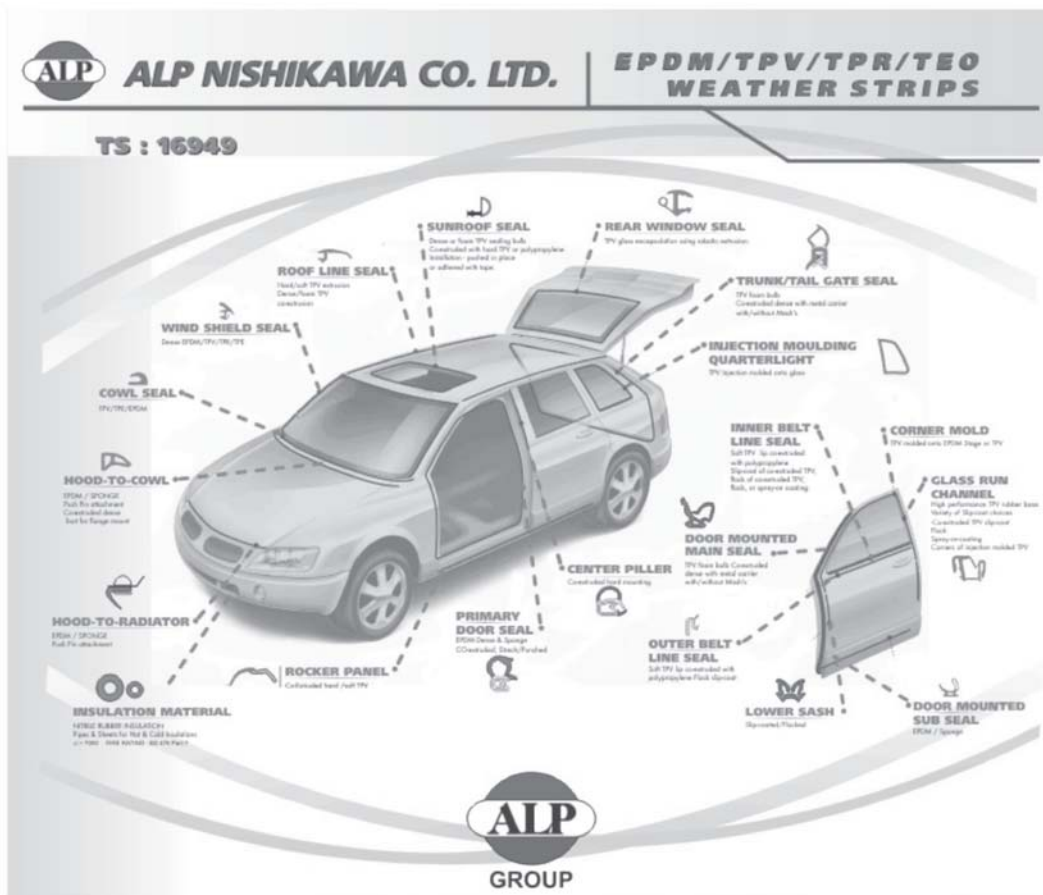

ਡਾ. ਤੇਜ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਇਥੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੀ ਜੰਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ, ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਾਂ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕੋਇਲੇ ਨਾਲ ਚਿੱਤਰੀ ਹੋਈ ਸਰਵਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ਼੍ਰੀ ਵੀ ਵੀ ਗਿਰੀ ਦੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਜੇ ਡਾ. ਚਾਵਲਾ ਦੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਿਜ ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਿਜ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਵਲ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹਾਕੀ ਅਤੇ ਕਾਲਿਜ ਵਿਚ ਟੈਨਿਸ ਦੀ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ ਪਾਈ। ਸੰਨ 1950 ਵਿਚ ਡਾਕਟਰੀ ਪਾਸ ਕਰ, ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਸੈਂਟਰਲ ਵਰਕਸ਼ੋਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਵਸਰ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਾਤਰ ਅਤੇ ਇੰਡੀਅਨ ਮੈਡੀਕਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਐਵਾਰਡ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ; ਪੰਜਾਬ ਸਿਹਤ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪੱਤਰ, ਮੈਡੀਕਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ‘ਲਿਵਿੰਗ ਲੀਜੈਂਡ’ ਦਾ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਸਕਾਰ ਆਪ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਜੋ ਇਹ ਇਕ ਅਦਭੁੱਤ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ- ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, 2002 ਵਿਚ ਗੋ: ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਿਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਉਪਲਧੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਪੱਖੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ 2008 ਵਿਚ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਜੰਤਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਰੋਟਰੀ ਕਲੱਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਸਾਊਥ) ਵੱਲੋਂ 1999 ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਗੋਲਡਨ ਪਲੈਕ ਆਫ ਆਨਰ’ ਦੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ।

ਡਾ. ਚਾਵਲਾ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੇਘਰ, ਬੇ-ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ‘ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ’ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਕ ਕਮਯੂਨ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ‘ਸੁਨਿਹਰੀ ਗਾਉ’ (Golden Village for Golden Age People) ਵਸਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕੁਝ ਹਮ-ਖਿਆਲ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ‘ਸੁਨਿਹਰੀ ਗਾਉ ਸੁਸਾਇਟੀ’ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਮੰਦ ਭਾਗੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਪਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਬਾ-ਇੱਜ਼ਤ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸੁਪਰਵੀਜਨ ਆਪ ਸਵੈਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੌਰਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਰਵਾਇਤੀ ਬਿਰਧ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਪਰੀਤ ਹ ਜਿਥੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਵੇਲੇ ਬੈਠੇ ਤਾਸ਼, ਕੈਰਮ ਆਦਿ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਖੇਡਦੇ ਉਹ ਡਿਪਰੇਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਭ ਪੜਵੰਤੇ ਕਾਰਕੁਨ ਢੁੱਕਵੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਲ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੰਭੀਰ ਬੀਮਾਰ, ਬੇਹੋਸ਼ ਅਤੇ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨਰਸਿੰਗ ਕੇਅਰ ਲਈ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਹੌਸਪੀਸ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਵਾਸ ਚੈਨ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ-ਪੂਰਵ ਪੂਰੇ ਕਰ ਸਕਨ। ਇਸ ਅਦਾਰੇ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੇਹੱਦ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਜਾਪਦੀ। ਕਈ ਵਡੇਰੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋ ਬੇਹੱਦ ਔਖ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਅਧਰੰਗ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਜਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੈ।

WIDE RANGE OF PRODUCTS

PROFILES & SEALS FOR : Automobile & Building Industry, Shipping Containers, Railways, Bus Body Air-conditioning Etc.

PRODUCTS : PVC & Sponge Sticking Main Seals, Dense Profiles for different applications, Door & Body Mounted Main Seals & Sub Seals, Flocked Glass Run Channels, Electric Panel Seals, Sponge Seals & Profiles, Wind Shield Rubbers, Shipping Container Seals, PVC Trims, Hood Seals, Trunk Seals etc. Nitrile Rubber Insulation (Hot & Cold) Tubes & Sheets for all Airconditioning Purpose

OE SUPPLIERS TO:

Plot No.: 32, Sector-18, Gurgaon, Haryana. Tel : 95-124-4731600 (100 LINES)
www.anbros.com